

Bu tür davranışlar râvinin ciddiye alınmasına ve rivayetlerine güvenilmemesine sebep teşkil eder. Bazı âlimler mürüvvetin zaman, mekân ve cinsiyete göre değiştiğini ileri sürerek onu adâlet şartına dahil etmek istememişlerse de (Şemseddin es-Sehâvî, I, 291; Tâhir el-Cezâirî, I, 97) hadis âlimlerine göre mürüvete aykırı davranan râvinin kendisi güvenilir, rivayeti de makbul sayılmamış, mürüvvet vasfından yoksun bulunmanın akıl noksanlığından, dinî emirlere karşı kayıtsız kalmaktan veya haysızlıktan kaynaklandığı kabul edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "mr'e" md.; *Tâcü'l-Arûs*, "mr'e" md.; *el-Muvaḫḫa*, "Cihâd", 25; *Müsned*, II, 365; *İbnü'l-Mukaffa*, *Kelile ve Dimne* (nşr. Mustafa Lutfi el-Menfelûfî), Beyrut 1966, s. 132-133, 138, 139, 140, 287-288; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr* (Tavîl), I, 411-413; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-ukalâ* ve *nüzhetu'l-fuzalâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 229-234; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Mir'âtü'l-mürû'ât* (nşr. Yûnus Ali Medgarî), Beyrut 1424/2003; Mâveridî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-din*, Beyrut 1398/1978, s. 306-334; Râgib el-İsfahânî, *ez-Zer'â ilâ mekârimi's-şer'â* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 143-144; a.m.f., *Muḥâdarâtü'l-üdebâ*, Beyrut, ts. (Menşûrâtü Mektebeti'l-hayât), I, 301; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 104; İbn Hüzeyl, *Aynü'l-edeb ve's-siyâse*, Beyrut 1405/1985, s. 130-141, 143; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğis*, Beyrut 1403/1983, I, 290-291; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḫbetü'l-fiker* (nşr. M. Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm), Beyrut, ts. (Dârü'l-Erkam), s. 247-248; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-naẓar* (nşr. Abdülfettâh Ebû Guddê), Beyrut 1416/1995, I, 97-98; Nûreddin İtr, *Menhecü'n-naḫd fi 'ulûmi'l-hadis*, Dimaşk 1399/1979, s. 79-80; Hâdî el-Müderrişî, *Mevsû'atü'l-İmâm 'Alî fi'l-ahlâk*, Beyrut 1406/1986, s. 453-459; Bichr Farès, "Mürüvvet", *İA*, VIII, 814-817.

MUSTAFA ÇAĞRICI

MÜSABAKA

(المسابقة)

Sözlükte "öne geçmek, rakiplerini geride bırakmak" anlamındaki **sebk** kökünden türeyen **müsâbaka**, **sibâk** ve **istibâk** kelimeleri fıkıhta dar anlamıyla at yarışını, geniş anlamıyla birden fazla kişi ya da takım arasında ödüllü veya ödüksüz olarak düzenlenen her türlü yarışmayı belirtmek için kullanılır. Klasik literatürde özel yarış türlerini ifade eden başka terimler de vardır. Meselâ **remy / rimâye** ok atmayı ve ok atma yarışını, bazan da her türlü atıcılık ve atış yarışlarını ifade eder. **Münâdale / nidâl** de ok atmayı ve atış yarışlarını anlatan bir kavramdır. **Rihân / mürâhene / muhâ-tara** kavramları ise dar anlamda at yarışlarını, özellikle de ödüllü at yarışlarını ifade eder; ancak ödül konularak düzenle-

nen her türlü yarışmayı ve bu nitelikteki yarışların sonucu üzerinde bahis tutuşmayı kapsayacak şekilde kullanımlarına da rastlanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de müsabaka kelimesi geçmemekle birlikte aynı kökten değişik kelimeler yer almakta, bunlardan "yarışma" mânâsına gelenlerden sadece biri oyun ve eğlenme (Yûsuf 12/25), diğerleri ise hayırlı işler yapma ve ilâhî bağışa erişip cennete girebilmek için çaba harcama (el-Bakara 2/148; el-Mâide 5/48; el-Mü'minûn 23/61; el-Hadîd 57/21) bağlamında kullanılmaktadır. Öte yandan bazı âyetlerde, klasik kaynaklarda en fazla üzerinde durulan at yarışlarının temel unsuru olan atlardan ve at yetiştirmekten söz edilmektedir (el-Enfâl 8/60; Sâd 38/31-33). Hadis ve siyer kaynaklarında ise bizzat Resûlullah'ın bazı müsabakalara seyirci veya yarışmacı olarak katıldığını ve özellikle at, deve ve ok yarışlarını teşvik ettiğini, hatta kazananları ödüllendirdiğini ifade eden çok sayıda rivayet yer almaktadır (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 60; Tirmizî, "Cihâd", 22; İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 21-22, 24-25, 28; Şevkânî, VIII, 87-93, 95-98, 103-106).

Başta at ve deve yarışlarıyla ok atma yarışları üzere eşek, katır, fil, güvercin, inek, horoz gibi hayvan yarışları; sınık, mızrak, kargı, sapan ve mancınıkla atış yarışları; koşu, güreş, bilek güreşi, yüzme, dalgıçlık, ağırılık kaldırma, tekne yarışları gibi müsabakaları dinî hükümler bakımından ele alan klasik literatür, kültür tarihi açısından ve özellikle bunların teknik düzeni ve terminolojisi hakkında zengin bilgiler içermektedir. Ayrıca tavla, satranç gibi bazı oyunların da müsabaka bağlamında ele alındığı görülmekte, bilhassa Hanefî eserlerinde dinî ilimler alanında bilgi yarışması yapılmasından söz edilmektedir.

Kaynaklarda genellikle müsabakanın cevazı hakkında icmâ bulunduğu (İbn Kudâme, VIII, 651), bedeni ve zihni güçlendirerek düşmana karşı hazırlıklı bulunma özelliği ve amacı dikkate alınıp belli müsabakaların sünnet veya müstehap, hatta farz-ı kifâye olduğu belirtilir; naslarda olumsuz biçimde anılan veya dinin ilkeleriyle çatışan müsabakalar ise haram yahut mekruh diye nitelenir. Hz. Peygamber'in konuya ilişkin söz ve uygulamalarını içeren rivayetlerin sübût ve delâlet yönünden farklı değerlendirmelere tâbi tutulması yanında, gerek içerdiği unsurlar gerekse dış bağlantıları bakımından müsabakanın bazı şekillerinin giriftikler taşıması da İslâm âlimlerinin bir kısım müsabakaların dinî hükmü konusunda farklı görüşler ortaya koymasında etkili olmuştur. Kaynaklarda mü-

sabaka ile ilgili hükümler, genellikle bunların ivazlı (bedel karşılığında, ödüllü) olup olmamasına göre bir ayırım yapılarak işlenmektedir.

İvazlı olmayan müsabakalar klasik doktrindeki hâkim eğilime göre genel serbestlik kapsamında olup hakkında yasaklayıcı bir nas yoksa ve dinen sakıncalı bir unsur taşııyorsa ilke olarak câizdir. Buna karşılık yasak olduğu bildirilen veya dinin ilkeleriyle çatışan müsabakalar, meselâ köpek, horoz ve koç dövüşü, canlı bir havyanı hedef seçerek yapılan, hayat ve vücut bütünlüğü için tehlike arzeden, hayvanlara eziyet içeren yarışlar ittifaikle haram görülmüştür. Bedelsiz bile olsa satranç, tavla vb. müsabakaların haram veya mekruh olduğunu söyleyenler de bu oyunlarla ilgili yasaklayıcı rivayetleri veya bunlardaki sakıncalı unsurları dikkate almaktadır. Daha çok Hanefîler'in temsil ettiği yaklaşıma göre ise naslarda belirtilen at ve deve yarışı, ok atma, koşu müsabakaları dışında kalanlar dinen tasvip edilmeyen eğlence kapsamında değerlendirildiğinden câiz görülmemiştir; bazı kaynaklarda güreş de meşruiyeti nasla sabit müsabakalar arasında zikredilir. Kâsânî tarafından dile getirilen bu olumsuz bakışa göre bir hadiste (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 23; Nesâî, "Ḥayl", 8) belirli oyun ve yarışların dışında kalanlar "bâtıl" olarak nitelendirildiği için bunların yasak olması asıl, câiz olması istisnadır (*Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, VI, 206). Bir kısım Hanefî eserlerinde ödüksüz yarışların tamamının mubah sayıldığı ifade edilirse de başka eserlerde bu hüküm cihada hazırlık amacıyla kayıtlanmakta ve sırf eğlence amacıyla düzenlenen müsabakaların mekruh olduğu belirtilmektedir (İbn Âbidîn, V, 258-259). Çoğunluğun anlayışına göre ise hadiste geçen "bâtıl" sözü "yasak" değil, "boş ve faydasız" anlamına gelmekte ve bu tür işler de esas itibarıyla mubah çerçevesine girmektedir. Konuyu daha çok "meysir" yasağı ile ilişkilendiren Mâlikî fakihlerinin de Hanefîler'inkine benzer bir yaklaşıma sahip bulunduğu görülmektedir. Ancak onlar meysiri maddî karşılık içeren kumarla sınırlı tutmayı iki taraf için kazanıp kaybetme riski bulunan, din ve topluma dönük bir fayda sağlama-yan ve özü itibarıyla ibadetleri ve aslı görevleri ihmale götüren her türlü oyun ve eğlenceyi bu kapsamda değerlendirmişlerdir (Refik Yûnus el-Mısırî, s. 28-30, 48-49).

İvazlı müsabakanın da cevazında ilke olarak ihtilâf bulunmamakla birlikte müsabakanın tür ve şartları konusunda farklı görüşler vardır. Fakihlerin çoğunluğu, ko-

MÜSABAKA

nunun değişik yasaklarla bağlantılı olduğunu göz önünde bulundurarak yasaklıyı esas alma ve câiz olanları özel biçimde belirleme yöntemini benimsemiştir. Meşruiyeti hakkında hadis bulunan ödüllü at, deve ve ok yarışının cevazında ittifak vardır. Hanefiler hadislerle geçen koşu müsabakalarının da ivazlı olarak düzenlenmesini câiz görürler; bazı kaynaklarda güreşin de bu kapsamda olduğu belirtilir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 28, 47; İbn Âbidîn, V, 258-259; İbn Kayyim el-Cevziyye'nin ödüllü müsabakayı üç türle sınırlayan hadis hakkında Hanefiler'e nisbet ettiği farklı bir yorum için bk. *el-Fürûsiyye*, s. 49). Bunların dışındakilerde ise müsabakanın değişik yasaklarla ilişkisi gözden geçirilerek bir değerlendirme yapılmıştır. Yasaklık sonucuna varılanlarda daha çok etkili olan gerekçeler ele alınan müsabaka türünün kumar, hayvanlara eziyet veya naslardaki menfi anlamıyla oyun-eğlence kapsamında düşünülmesi yahut karşılıklı iki bedelin bir kişide toplanması, mülkiyetin devrini şansa / riske bağlama, kişinin kendisine menfaat sağlamayan bir şart gereği başkası lehine borç altına girmesi gibi özellik veya sonuçlar içermesidir. Verilen örneklerden Şâfiîler'in cevaz kapsamını daha geniş tuttukları anlaşılmaktadır (*Mv.F.*, XXIV, 126-127). Öte yandan Kur'an ezberleme, hadis ve fıkıh gibi dinî ve ilmi konularda yapılan ödüllü yarışmaları Hanefiler câiz görürken diğer ekoller câiz görmemektedir; İbn Kayyim ise bunların öncelikle câiz sayılması gerektiği kanaatindedir (*el-Fürûsiyye*, s. 47).

İvazlı müsabakalarla ilgili genel tavır doğrultusunda olmak üzere bunların cevazı için klasik kaynaklarda müsabakada konacak ödüllün niteliği ve ödülün koyan hakkında da sıkı şartlar öngörülmüştür. "Sebak, sübka, cu'l, ivaz, hatar, nedeb, kara', veceb, rehin, kumra, câize, atâ', ne-vâl" gibi terimlerle ifade edilen ödülün mütekavvim bir mal olması, cins, miktar ve niteliğinin belirlenmesi bu şartların başında gelmektedir. Buna karşılık ödülün peşin veya vadeli, ayn veya deyn olmasında sakınca görülmez. Ödülün müsabakaya katılanlar dışında üçüncü bir şahıs, özellikle devlet başkanı veya yetkili kıldığı bir kamu görevlisi tarafından konmasında sakınca görülmediği gibi fakihlerin çoğunluğunca ödülün müsabakaya katılanlardan biri tarafından konulması da câiz sayılmıştır (Mâlikî mezhebinde bunun cevazı için ileri sürülen şartın yorumu için bk. Zekeriyâ M. Tahhân, s. 116-118). Her iki tarafça bedel konması halinde ivazlı

müsabaka bir tür kumar sayıldığı için meşrû görülmemiş, ancak yarış kazanırsa ödül alacak ve kaybederse maddî kayba uğramayacak yarışçı veya yarışçıların (muhalil, dahîl) dahil edilmesi halinde buna cevaz verilmiştir. Hz. Peygamber'in bir hadisine (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 69) dayanan bu anlayışa göre muhalilin kaybedeceği veya kazanacağı kesin olmaması, yani şeklen değil gerçek bir yarışçı olması gerekir. Buna karşılık İbn Teymiyye ve İbn Kayyim hadislerde müsaade edildiği bildirilen at, deve ve ok yarışlarıyla sınırlı gördükleri ödüllü yarışların meşruiyeti için ayrıca muhalil şartı koşulmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Onların bu yaklaşımında, muhalil kavramının bazı işlemlerdeki şeklen hukuka uygun gösterme çabalarını (hile) çağrıştırmasının da etkili olduğu anlaşılmaktadır (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 37-45, 49-52; bu görüşün eleştirisi için bk. Zekeriyâ M. Tahhân, s. 118-132). Öte yandan fıkıh kitaplarında ödüllü müsabakada esas alınan at, deve gibi hayvan yarışları ile ok atma yarışlarının ayrıntıları üzerinde de durulmuş, hayvan müsabakalarında başlangıç ve bitiş noktalarının belirlenmesi, yarışa katılacak hayvanların belirli ve kazanıp kaybetme ihtimali açısından birbirine denk olması, üzerlerinde binicileri olduğu halde yarışılması, ok müsabakalarında atışı yapacak kişilerin, atılacak hedefin, toplam ok sayısı bunlardan hedefe isabet etmesi gereken sayının, okun isabet şeklinin önceden belirlenmiş olması gibi şartlar ve takım halinde yarışmalarda uyulacak kurallar geniş biçimde ele alınmıştır.

Fıkıh eserlerinde müsabakanın değişik akidelerle ve bazı tek taraflı hukukî işlemlerle mukayesesini üzerinde durulmakla birlikte hâkim kanaat bunun müstakîl bir akid tipi olduğu yönündedir. Ödülün yarışçıların dışında bir kimse tarafından konması halinde ivazlı müsabakanın bir teberru muamelesi olduğu açıktır; ödülün yarışçılardan biri tarafından konması durumunda ise teberru muamelesi sayılması mümkün değildir, zira bedel ödeyen yenilmeyi ve teberruda bulunmayı değil aksini amaçlamaktadır. Müsabaka akidinin ivazsız olması halinde bunun bağlayıcı (lâzım) olmadığı hususunda ittifak vardır. İvazlı müsabakanın bağlayıcı olup olmadığına dair görüşleri ise şöylece özetlemek mümkündür: **a)** Hanefiler'e, Süfyân es-Sevrî, Zührî, Yahyâ b. Saîd, İbn Cerîr et-Taberî ve İbn Kayyim'e göre bağlayıcı olmayıp taraflar istedikleri anda çekilebilir; ödülün cevazı bunu almanın helâllığı anlamında olup ka-

zanan için yargı yoluyla talep edilebilecek bir alacak meydana gelmez, yani bedel vadeden taraf bakımından ahlâkî bir borç (günümüz hukuk diliyle "eksik, tabii borç") söz konusudur (Haskefi, V, 258). **b)** Mâlikîler'e göre bağlayıcı bir akiddir. **c)** Şâfiî mezhebinde başka görüşler de bulunmakla birlikte mutemet sayılan görüş bedel koyan taraf açısından bağlayıcı olduğu, diğer taraf açısından bağlayıcı olmadığı yönündedir. **d)** Hanbelîler'e göre yarış başlamadan önce taraflardan her biri, yarış başladıktan sonra ancak üstün geldiği anlaşılana kadar bunu feshedebilir. **e)** Ca'ferîler'de bağlayıcı olduğu ve olmadığı yönünde iki ayrı görüş vardır. Bağlayıcı olmadığını kabul etmenin başlıca sonuçları da yarış tamamı zorunluluğunun bulunmaması, ivazda eksiltme ve arttırmanın mümkün olması, taraflardan birinin ölmesi halinde akdin infisah etmesi şeklinde özetlenebilir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 52-57; Zekeriyâ M. Tahhân, s. 77-81; müsabakaların sonuçları üzerinde bahis tutuşunun tahlili ve hükmü konusunda bk. KUMAR).

Fıkıh eserlerindeki görüşleri ve delillerini geniş biçimde ele alıp tahlil eden çağdaş araştırmalarda genellikle, günümüzde ortaya çıkan sportif, askerî, ticarî, ilmi, sanatsal, kültürel veya oyun ve eğlence amaçlı yeni müsabaka türlerinin de başta kumar ve haksız kazanç yasağı olmak üzere dine, fertlere, topluma, çevreye ve tabiata zarar verme gibi yasaklar kapsamına girmediği câiz sayılması, hatta ferdin ruh ve beden sağlığının gelişmesinde, hayırlı işlerin gerçekleştirilmesi veya bunlara hazırlık yapılmasında, meşrû rekabet sınırları içinde fert veya grupların üstün çaba ortaya koymaları için gerekli motivasyonun sağlanmasında olumlu katkısı görülen müsabakaların teşvik edilmesi gerektiği ifade edilir. İslâm Konferansı Teşkilâtı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi'nin ödüllü müsabakalar konusuna ilişkin kararında (14. dönem toplantısı, 12-16 Şubat 2003, Devha-Katar) amaç, araç ve alanları meşrû olan müsabakaların bütün yarışçıların bedel ödememesi şartıyla ödüllü olarak düzenlenebileceği belirtilmiştir (Bâsim Ahmed Âmir, s. 35, 81-82; ayrıca bk. CÂİZE; CUÂLE).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "sbk" md.; Müslim, "İmâre", 167; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 23, 60, 69; Tirmizî, "Cihâd", 22; Nesâî, "Hajl", 8; Şâfiî, *el-Üm* (nşr. Hassân Abdülmennân), Amman, ts. (Beytül-efkârî'd-devliyye), s. 818-825; Karrâb, *Fezâ'ilü'r-remy fi sebîlillâhi te'âlâ*, Süleymaniye Ktp., Fâtiḥ, nr. 3520; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmecvûd), Beyrut

1414/1994, XV, 180-251; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-ş-şana'î'*, Beyrut 1406/1986, VI, 206; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. M. Sâlim Muhaysin – Şabân M. İsmâil), Riyad, ts. (Mektebetü'r-Riyâdî'l-hadîse), VIII, 651-675; Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 145-148; Nevevî, *Rauzâtü't-tâlibîn* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcüd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1412/1992, VII, 532-563; Şehâbeddin el-Karâfî, *ez-Zahîre* (nşr. Muhammed Bû Hubze), Beyrut 1994, III, 464-467; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, Beyrut 1977, s. 105; Osman b. Ali ez-Zeylâi, *Tebyî-nü'l-hakâ'ik*, Bulak 1315, VI, 31-32, 227-228; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fürûsiyye* (nşr. Semîr Hüseyin Halebî), Tanta 1411/1991; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâi, *Naşbü'r-râye*, Beyrut 1407/1987, IV, 273-275; Hattâb, *Mevâhibü'l-celil*, Beyrut 1398, III, 390-392; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, Beyrut 1993, VIII, 554-555; Şirbînî, *Muğ-nî'l-muhtâc*, IV, 311-319; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kunâ'*, IV, 47-61; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Beyrut 1406/1986, V, 324; Haskefi, *ed-Dürü'l-muhtâr* (İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* içinde), Beyrut 1407/1987, V, 257-259, 479; Emir es-San'ânî, *Sübülü's-selâm*, Beyrut 1389/1960, IV, 70-72; Muhammed b. Ahmed Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 208-211; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, Kahire, ts. (Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî), VIII, 87-98, 103-106; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, Beyrut 1407/1987, V, 257-259, 479; Muhammed Senûsî, *er-Rihletü'l-Hicâziyye* (nşr. Ali eş-Şennûfî), Tunus 1396/1976, s. 162-164; Necib Mutî, *Tekmilâtü'l-Mecmû'* (Nevevî, *el-Mecmû'* içinde), Cidde 1980, XVI, 23-116; Yûsuf el-Kardâvî, *el-Halâl ve'l-harâm fi'l-İslâm*, Beyrut 1405/1985, s. 264-280; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletüh*, Dımaşk 1405/1985, V, 786-790; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), II, 92-95, 316-318, 363-366; Refik Yûnus el-Misrî, *el-Meysir ve'l-kimâr: el-Müsâbakât ve'l-cevâ'iz*, Dımaşk - Beyrut 1413/1993; Nebi Bozkurt, *Hadis'te Folklor Eğ-lence*, İstanbul 1997, s. 110-116; *Nuşûşü'l-İktî-şâdî'l-İslâmî: Kitâben ve Sunneten ve fıkhen* (nşr. M. Vâizzâde el-Horasânî), Meşhed 1420, VIII, 351-421; Zekeriyâ M. Tahhân, *el-Müsâbakât ve'l-cevâ'iz ve hükümhâ fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Amman 2001; Bâsim Ahmed Âmir, *el-Cevâ'iz: Ahkâmühe'l-fıkhiyye ve şüerühe'l-mu'âşıra*, Amman 1426/2006; "Sibâk", *Mv.F*, XXIV, 123-133; M. Rawâs Kal'acı, *el-Meusu'atü'l-fıkhiyye-tü'l-müyessere*, Beyrut 2000, II, 1065-1068.

HACI MEHMET GÜNAY

MÜSÂDERE

(المصادرة)

Sözlükte "ısrarla istemek" anlamındaki **sudür** kökünden türeyen ve "çekip almak" mânasına gelen **müsâdere**, devlet tarafından hazineye irat kaydetmek veya bir süre koruma altına almak üzere ceza veya tedbir olarak bir mala el konulması tasarrufudur. Özellikle kamu görevlilerinin haksız yollarla elde ettikleri gelir veya em-lâkin tamamına ya da bir kısmına devletin el koymasını ifade eder. Uygulamada, hazine açıklarını kapatmak amacıyla ka-

mu görevlilerinin veya sivil kişilerin mallarına el konulması da bu şekilde adlandırılmıştır. **Mütâlebe**, **münâzara**, **mürâfaa** ve **mukâseme** kelimeleri de müsâdere ile eş anlamda kullanılmıştır.

İslâm'dan önce de değişik uygulamalarına rastlanan ve daha çok malî bir ceza niteliği taşıyan müsâderenin meşruiyeti fakihler tarafından tartışılmış ve bazı şart ve kurallara bağlanmıştır (bk. CEZÂ; GARÂMET; TA'ZİR). Kamu yararı gerekçesiyle özel mülk altındaki malın bedeli ödenerek kamu malî haline getirilmesi ise (istimlâk) müsâdereden farklıdır. Bazı durumlarda el koymanın ceza, tedbir veya bedel sayılma niteliği kesinlik taşımadığı gibi bu nitelikleri birlikte içermesi de söz konusu olabilir. Devletin, memurların yetkilerini kötüye kullanarak kazandıkları mal varlığına, kamu açıklarını kapatma amacıyla veya belirli bir meşruiyet temeli bulunmasa da tebaanın mallarına bütünüyle veya kısmen el koymasının İslâm tarihindeki uygulamaları ve bunların siyaset ve kamu maliyesiyle ilişkisi değişik görüşümler arz etmektedir.

Resûl-i Ekrem, "Kendisine görev verdiğimiz bir kimsenin vergi olarak aldığı küçük bir işneyi dahi bizden gizlemesi hıyanet ve hırsızlıktır" sözüyle (Ebû Dâvûd, "Hârâc", 9) tayin ettiği memurları devlet malına hassasiyet göstermeleri konusunda uyarılmış, ayrıca onları denetlemiştir. Onun bir valiyeye hediye gönderildiğini haber aldığı anda ya bu hediyeyi iade ettirdiği ya da cihadda kullanılmak üzere beytül-mâle koydurduğu (Müslim, "İmâre", 26-30), İbnü'l-Utbiyye adlı bir vergi memurunun halkın kendisine verdiği bazı şeyleri hediye gibi değerlendirip yanında tutmasına çok kızdığı (Buhârî, "Ahkâm", 24, 41, "Zekât", 68) bilinmektedir. Hz. Ömer dönemi müsâdere açısından özel bir öneme sahiptir ve onun zamanında bu uygulamanın beytül-mâlin kaynaklarından sayıldığı anlaşılmaktadır. Valilerin haraç gelirinden bir kısmını kendilerine ayırmaları, ticaretle uğraşarak aslı görevlerini ihmal etmeleri ya da hediye almaları durumunda mallarının yarısı müsâdere edilmekteydi. Hz. Ömer vali tayin edeceği kişiden sahip olduğu malların bir listesini ister ve daha sonra malında kaynağını açıklayamadığı bir artış görürse bu kısmı müsâdere ettirdi (İbn Abdülhakem, s. 146-149; Kalkaşendî, VI, 373).

Emevîler döneminde müsâdere uygulamaları bir tehdit ve intikam aracı haline dönüşmüş, bu arada bazı kişilerin mirası da müsâdere edilmiştir. Nitekim Halife

Muâviye, Irak Valisi Ziyâd b. Ebîh'in, Haccâc b. Yûsuf da Abdullah b. Zübeyr'in terkesine el koymuştur. Müsâdere Hişâm b. Abdülmelik zamanında daha kurumsal bir hal almıştır. Valilerin ve malî birimlerin başında bulunanların hazineyi zayıflatmak pahasına kendilerini zenginleştirmeye çalıştığını gören halife bu memurların derhal tutuklanması, zimmeterine geçirdikleri paranın tesbiti ve uygun bir cezaya çarptırılmaları için bir uygulama başlatmıştır. Ömer b. Abdülâziz ise haksız servet kazananları cezalandırmayı doğru bulmamış ve bunların hesaplarını Allah'a havale etmiştir (Aykaç, s. 68). Öte yandan kaynaklarda, Emevîler zamanında topladıkları vergide yolsuzluk yapan memurların veya devlete karşı ayaklananların mallarına el koymakla görevli Dârü'l-istihrâc adlı bir kurumun bulunduğu belirtilmektedir (a.g.e., s. 67).

Abbâsî yönetiminin ilk yıllarında özellikle Emevî ailesi mensupları öldürülerek mallarına el konulmuştur (İbnü't-Tıktakâ, s. 152). Abbâsîler'de devlet malını gasbedenler Divânü'l-Mezâlim'de yargılanı ve suçları sabit olursa servetleri ellerinden alınır. Başlangıçta müsâdere edilen mallar doğrudan beytül-mâle konulurken bunların idaresi için önce Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr devrinde Beytül-mâli'l-mezâlim, daha sonra Divânü'l-müsâdere adı verilen bir birim oluşturulmuştur. Rivayete göre Mansûr, ömrünün son günlerinde oğlu Mehdî-Billâh'tan bu malları sahiplerine geri vermesini istemiştir. Zamanla Abbâsîler'in müsâdere uygulamasında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde de büyük oranda baskı, tehdit ve intikam aracı olarak bilhassa rakiplerin tasfiyesi amacıyla uygulanan müsâdere, cezalandırılan şahısların ve yakınlarının tarlalarını ve evlerini kapsayacak kadar genişletilmiş, hazineye girmesi gereken mallar halifenin yakınlarına aktarılmıştır. Özellikle IV. (X.) yüzyılda her vezirin bir bahaneyle selefının mallarına el koyması âdet haline gelmiştir. Önceki vezirlerin yardımcı ve kâtiplerinin, vali ve kadıların, hatta ölmüş olan idarecilerin malları da buna dahildi. Kaynaklarda 296-334 (908-946) yılları arasında otuz, 334-381 (946-991) yılları arasında on müsâdere kaydına rastlanmaktadır. 315 (927) yılı olaylarını anlatan İbn Miskeveyh'in, başında vezirin bulunduğu bir divânü'l-müsâdereden bahsetmesi (*Tecâribü'l-ümem*, I, 154) bu dönemde müsâdere uygulamalarının ne kadar sık yapıldığını delildir. Abbâsîler'de müsâderenin cezalandırma yanında bütçe açıklarının ka-